

Az ukrán nyelvpolitika aktuális kérdései

**Csernicskó István – Tóth Mihály (szerk.):
Az anyanyelvi oktatás joga. Közép-európai
hagyományok és Kárpátalja példája**
„Autdoor Shark”, Ungvár, 2018. 65 o.

**Csernicskó István – Hires-László Kornélia –
Karmacsai Zoltán – Márku Anita – Máté Réka –
Tóth-Orosz Enikő:
Tévút az ukrán nyelvpolitikában**
Termini Egyesület, Törökbálint, 2020. 97 o.

Az elmúlt hat év ukrán nyelvpolitikai intézkedései kellemetlen precedenst teremtettek a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogait szavatoló törvényhozásban. A helyzet súlyosságát fokozza, hogy mindez egy olyan állam jogszabályozási mechanizmusán belül történt, amely nyelvi szempontból igencsak heterogén. Ukrajnában számos nemzeti kisebbség él, minden szomszédos állam névadó nemzetei jelen vannak az ország állampolgárai között. Ehhez a nyelvi helyzethez hozzátartozik az ország történelmi és földrajzi státuszának sajátos állapota is. Ukrajna Szovjetuniótól örökölt területe a mai napig tisztázatlan, feszült politikai viták és manipulációk színtere. Egy ilyen polemikus helyzet maga után vonja a nacionalista megmozdulások és eszmék felerősödését, és – legalábbis nemzetközi, külső szemmel – érthetetlen, önnön alkotmányának számos esetben ellentmondó jogszabályozással igyekszik Ukrajna saját nyelvének és kultúrájának presztízsét megőrizni. A Termini Kutatóhálózat által kiadott két kötet, a Csernicskó István és Tóth Mihály által szerkesztett *Az anyanyelvi oktatás joga*, illetve *Tévút az ukrán nyelvpolitikában* című többszerzős elemző áttekintés tudományos tények mentén ad átfogó képet az ukrainai nyelvi helyzet szociolingvisztikai, jogi és politikai ismérveiről. Mindkettő elérhető és szabadon letölthető a Hodinka Antal Intézet honlapjáról több nyelven is.

Az anyanyelvi oktatás joga a magyar nyelvű kiadvány mellett¹ ukrán² és angol nyelven is³ hozzáférhető, illetve a *Tévíút az ukrán nyelvpolitikában* a magyar mellett⁴ angol nyelven⁵ is olvasható.

Egyszerre nyújt történeti és jelenkori áttekintést *Az anyanyelvi oktatás joga* kiadvány, amely az ukrainai anyanyelvi oktatás kérdését szabályozó törvényeket áttekintve rámutat arra, hogy Kárpátalján 1867-től kezdődően mindvégig (legalábbis jogilag) biztosítva volt az anyanyelv oktatása, illetve az anyanyelven való oktatás. Ez az összefoglaló történeti áttekintés igencsak lényeges, hiszen a tárgyalt időszakban Kárpátalja öt ország fennhatósága alá tartozott a kiegyezéstől 1991-ig, Ukrajna függetlenségének elnyeréséig (Osztrák–Magyar Monarchia, Csehszlovák Királyság, Kárpáti Ukrajna, Magyar Királyság, Szovjetunió / Ukrán SzSZK). A kötet szerkesztői jól láthatóvá teszik azt a tényt, hogy az elmúlt másfél évszázadban a Kárpátalján élő egyének anyanyelvhasználati joga garantálva volt, függetlenül attól, hogy Kárpátalja mely állam területét képezte.

A kiadvány második és harmadik része a független Ukrajna oktatási törvényén belül a nyelvhasználatra vonatkozó passzusok leltára. Amíg a második részben a független Ukrajna első 25 évének oktatási és nyelvhasználati törvényei kerülnek ismertetésre ukrán nyelven és magyar fordításban, addig a harmadik rész a 2017-es ukrán oktatási törvény 7. cikkelyét közli. Ezáltal egy olyan összehasonlító olvasat lehetősége teremődik meg, amely nyilvánvalóvá teszi azt a tényt, hogy a 2017 szeptemberében elfogadott – az anyanyelvoktatás jogát és lehetőségét kizárólag az általános iskola alsó tagozatára korlátozó – új ukrán jogi aktus precedens nélküli.

Mindezeket kiegészítve a negyedik részben az Ukrajnát földrajzilag körülhatároló EU tagállamok oktatási törvényeinek azon passzusai ol-

¹ http://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2019/02/CsI_TM_forraskiadvany_HUN.pdf

² http://hodinkaintezet.uz.ua/wpcontent/uploads/2019/02/CsI_TM_Pravo_na_navchannya_UA.pdf

³ http://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2019/02/CsI_TM_THE_RIGHT_TO_E-DUCATION_IN_MINORITY_LANGUAGES.pdf

⁴ http://hodinkaintezet.uz.ua/wpcontent/uploads/2020/05/Tevut_az_ukran_nyelvpolitikaban.pdf

⁵ <http://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2020/04/Ukrainian-language-policy-gone-astray.pdf>

vashatóak, amelyek közvetlenül az adott országokban élő nemzeti kisebbségek anyanyelvhasználatának jogi kereteit határolják be. Részletgazdag képet kapunk azon szlovákiai, magyarországi, illetve romániai oktatási törvénygyakorlatból, amelyek közvetlenül oktatáspolitikai relevanciával bírnak, illetve az adott országok nemzeti kisebbségeinek anyanyelvhasználatát szavatolják az adott államok oktatási rendszerein belül. A kötet komparatív jellegének köszönhetően a szomszéd államok törvényeinek összevetéséből is egyértelműen kiolvasható, hogy – az ukrainai történeti előzményekhez hasonlóan – azokban a jogilag kisebbségnek számító állampolgárok számára garantált az anyanyelven való tanulás és az anyanyelv oktatása. A kötet tehát egyrészt a történeti hivatalos okiratokra, másrészt a szomszédos európai államok oktatási törvényeire alapozva igyekszik érzékeltetni a 2017-es ukrainai oktatási törvény súlyosan korlátozó intézkedéseit.

Az ukrainai nyelvpolitika utóbbi éveinek jogi és politikai diszfunkcióit és Ukrajna heterogén nyelvi helyzetének részletes képét ismerteti a *Tévút az ukrán nyelvpolitikában* című többszerzős kiadvány. A Petteri Laihonen finn nyelvész által írt előszót és az összegző fejezetet leszámítva, a négy nagy fejezetre tagolt kötet a 2019 áprilisában elfogadott új ukrainai nyelvtörvényre adott tudományos válasz. Petteri Laihonen már az előszóban kiemeli az ukrán nyelvpolitikai intézkedések aránytalan és erőszakos voltát. A finn nyelvész szerint csakis az anyanyelvi oktatás és az államnyelv elsajátításának egyensúlya, illetve a kétnyelvűvé nevelés jelentheti a helytálló megoldást.

Ezt követi az első, és egyben bevezető fejezet, amelyben az ukrainai nyelvi helyzet rövid ismertetése olvasható. A kötet szerzői szociológiai adatokra és politikai elemzőkre hivatkozva mutatják be azt, ahogy a történeti változások és a földrajzi határok folyamatos változtatása egy komplex etnikumú állam létrejöttét eredményezték. A fejezet a 2001-es népszámlálás alapján is közöl demográfiai adatokat (pl. Ukrajna lakosságának összetétele nemzetiség és anyanyelv szerint; az ország kisebbségi állampolgárai nemzetiség és anyanyelv szerint; a kisebbségi nyelvek anyanyelvi beszélőinek száma; az ukrán és az orosz nyelvet „szabadon beszélők” száma és aránya). Ezek egyrészt számbeli adatokkal támasztják alá az írottakat, másrészt a különböző ábrák, térképek szemléletessé és könnyen feldolgozhatóvá teszik mindazt az információmennyiséget, amelyet a kötet bevezető fejezetében a szerzők közölni kívánnak.

A kötet második fejezetében mindennek a heterogén nyelvi helyzetnek a jogi kodifikációi olvashatóak, egész pontosan az a négy, a nyelvhasználat rendjét szabályozó törvény, amely Ukrajna függetlenné válásától 2019 tavaszáig előírta és biztosította az állampolgárok anyanyelvhasználatát. E logika mentén kerül bemutatásra az 1989-es nyelvtörvény (amely a rendszerváltás időszakában még egyfajta kompromisszum volt az ukránosítás és az orosz nyelv törvényes használata között), az 1999-es, 2003-as, illetve 2012-es ukrainai nyelvtörvény. A nyelvtörvények előírásait a szerzők olyan további demográfiai adatokkal (pl. kisebbségi nyelvek aránya, demográfiai küszöbök) egészítik ki, amelyek révén jól láthatóvá válik a nyelvtörvény alkalmazásának területi eloszlása is. Az ukrainai négy nyelvtörvényt tehát a fejezet úgy mutatja be, hogy közben érdemleges szociológiai adatokkal támasztja alá azt is, hogy Ukrajna mely területeire, illetve milyen mértékben érvényesek a nyelvtörvények szabályozásai. Emellett a fejezet jelentős szerepet szán azoknak a nemzetközi jogi kötelezettségeknek (a nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény, illetve a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája), amelyeknek a függetlenség elnyerése után Ukrajnának eleget kellett tennie ahhoz, hogy az Európai Tanácshoz való csatlakozása biztosítva legyen. Ezt követi mind a 2012-es nyelvtörvény, mind a nemzetközi okiratok elfogadása körüli azon politikai manipulációk és feszültségek bemutatása, amelyek ellehetlenítették a jogszabályok gyakorlatba ültetését.

A kötet harmadik, és egyben legterjedelmesebb fejezete a 2019-ben megszavazott és Petro Porosenko ukrán államelnök által aláírt, az államnyelvről szóló új törvény jogi hatókörét ismerteti, és egyben számtalan hiányosságra hívja fel a figyelmet. A fejezet erőssége, hogy nemcsak önmagában a törvény jogi keretére vonatkozó tényeket tárja fel, hanem részletesen beszámol azokról a belső politikai vitákról, illetve politikai diszfunkciókról, amelyek egészen addig vezettek, hogy egy olyan jogszabály léphetett érvénybe Ukrajnában, amely precedens nélküli, nemzetközi szinten, azaz külső és objektív oldalról is számos kritikai megjegyzést kapott, és figyelmen kívül hagyja a kisebbségek nyelvhasználatának nemzetközi jogi kereteit. A fejezet tehát a törvény elfogadásának és hatályba lépésének körülményeit is listázza. Ugyanakkor bemutatásra kerül az új oktatási törvény preambuluma is, amely az ukrán államnyelvet úgy kívánja legitimizálni (és implicit módon támogatni), hogy köz-

ben a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok nyelvhasználati jogát erőteljesen korlátozza, ellehetetleníti. Ennél a pontnál hangsúlyozzák a kötet szerzői, hogy az államnyelv presztízsének növelése érdekében hozott jogszabályozást elfogadják és relevánsnak tartják, nézőpontjuk alapján azonban ezt nem a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogának kárára kell tenni. A fejezet következő része egy igencsak jelentős nyelvpolitikai kérdést tárgyal. A szerzők egy olyan jogi és nyelvpolitikai anomáliát kifogásolnak, amely az államnyelvet és a hivatalos nyelvet rokon fogalmakként kezeli, ugyanis egy ilyen szinonim relációt feltételező jogszabályozás kizárja annak lehetőségét, hogy Ukrajnában más nyelvek is használhatóak legyenek hivatalos nyelvként. E diszfunkció folytatásaként kerülnek bemutatásra a 2019-es törvény olyan cikkelyei, illetve bekezdései, amelyek sértik a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogait: vagy úgy, hogy az ukrán nyelvet teszik az egyetlen törvényesen elfogadott nyelvvé, vagy úgy, hogy egyszerűen szót sem ejtenek a nem ukrán anyanyelvű ukrán állampolgárok anyanyelvhasználatának jogi kereteiről. Ezek után a fejezet sorra veszi azokat a médiumokat, amelyekben egy állampolgár anyanyelvhasználatának jelentős tétje van. E logika mentén ismertetik a szerzők a nyelvek használatát a nyilvános szférában, az oktatás, az igazságszolgáltatás, a tömegtájékoztatás, a kultúra, a sport és a közigazgatás területén.

A negyedik fejezet áttekinti azokat az időközi jelentéseket, amelyeket a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának implementálását figyelemmel kísérő Szakértői Bizottság adott ki. A jelentések referenciapontnak számítanak a kijevi törvényhozás kisebbségi jogokkal kapcsolatos döntéseit illetően, mivel a Charta ukránai implementációjának módozatait és mértékét tükrözik. Az így ismertetésre kerülő legutóbbi, 2017-es jelentés arról számol be, hogy Ukrajna számtalan előírt kötelezettséget figyelmen kívül hagyott. Ezzel Kijev nemcsak jogi feszültséget teremtett a nemzetközi törvényhozással szemben, hanem az ország területén élő kisebbségek elidegeníthetetlen, mindennapi anyanyelvhasználati jogait hagyta fogódzó nélkül.

A két kötetről összességében elmondható, hogy könnyen áttekinthető, pontos, részletgazdag képet ad az elmúlt 5–6 év ukránai nyelvpolitikai intézkedéseiről. Az úgy a múltbeli, mint a jelenkori anyanyelvhasználatot érintő jogszabályok leltárát nyújtó, illetve a 2017-es oktatási törvény körülményeiről beszámoló kötet elengedhetetlen mellékletét képezi a *Tévút az ukrán nyelvpolitikában* című összefoglaló kötetnek. A kiadvá-

nyokat olvasva nemcsak az ukrainai nyelvi kontextus – hibrid jellegéből adódó – sajátos helyzete körvonalazódik, hanem azok az orosz–ukrán konfliktusból gyökerező politikai feszültségek és manipulációk is, amelyek a kisebbségi anyanyelvhasználatot veszélyeztetik. Emellett láthatóvá válik annak szükségessége, hogy a nyelvpolitika szakemberek által, objektív, demográfiai, nyelvi és jogi paraméterek mentén szerveződő döntések halmaza legyen, nem pedig abszurd politikai manipulációk játéktere.

ISZLAI EDE

BBTE

Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola
(Kolozsvár)